

*Доц. др Симеон Божанов
Декан Правног факултета
Универзитета “Ангел Кинчев“
Русе (Бугарска)*

НЕОПХОДНЕ РЕФОРМЕ У ПРАВНОМ ОБРАЗОВАЊУ*

По својој суштини, ова тема је довољно провокативна, обимна, тешко ју је обухватити, а њени деликатни проблеми су стварни. Зато се сваки покушај поређења, анализирања и давања прогноза будућих потреба људи, који су позвани да у пракси примењују знања стечена у образовним установама, мора подвргнути преиспитивању. Но, не обраћајући пажњу на све то, размишљање о овој теми не треба пренебрегнути, уколико је могућност размишљања повезана са самом концепцијом и савременим схватањем права слободног избора људског духа.

Оцењујући будуће правно образовање, не сме се не узети у обзир потреба, коју у погледу њега истиче друштво; тенденције људског развоја, глобализација међународних односа и веза итд. Као резултат произилази да је очигледно да ће у наставне програме студија права бити укључен велики број нових дисциплина и посебно таквих, које превазилазе оквире наших националних представа о националном правном систему и науци. Чак и ако по страни оставимо тенденцију непрекидног увећања броја међународних уговора: глобалних, регионалних и билатералних. То поново доводи до закључка да припрема правних кадрова ствара потребе, у сагласности са којима уговори морају имати што је глобалнији могући облик (чак и најопштији у односу на друштво). Из овога потпуно при-

* Са руског превела Драгана Ћорић, асистент-приправник Правног факултета у Новом Саду.

родно проистиче потреба обogaћивања језичке културе студената, што ће им умногоме олакшати упознавање са уговорима различитим по карактеру и саставу односа, а тиме ће се ојачати њихово умеће, као будућих правника; да оперишу са великим бројем различитих правних аката. У том контексту, не само предавања, већ и израда семинарских радова, полагање испита, практичан рад и др. морају бити оријентисани на стварање «студената способних да самостално мисле»¹. Не сме се такође заобићи ни питање конкретнoг остварења личности студената, који завршавају високо образовање у области «права» и који стичу професионалну квалификацију «правник».

И поред потешкоћа на глобалном плану, спроводе се и биће спровођена истраживања, која ће омогућити усклађивање већ постојећих или установљавање нових могућности образовних контаката у области правних наука. То је једноставно захтев самог живота, јер би обрнута ситуација довела не само до усложњавања међусобних људских односа, него и до тежег примењивања не само унутрашњег права појединих држава, већ и међународних уговора. Добијена одобрења за истраживања европских и америчких асоцијација правних факултета уносе извесну хармонију, у крајњој линији, у оквиру могућег, а у области неких подухвата извршених у образовним системима у области права.

Ако се треба вратити на почетну позицију Европе (у смислу поновног осмишљавања реформе студирања), треба обратити пажњу на Заједничку декларацију европских министара образовања, која је потписана у Болоњи 19.06.1999. године. Упркос свом прилично општем карактеру и садржају, ипак је одредила контуре и тенденције у развоју целог образовног процеса на континенту. Потписивањем овог документа европске државе су се обавезале да ће ускладити своје циљеве у образовној политици, тј. да ће се потрудити да у многоме ускладе односе у самом образовном процесу, као и при стварању кадрова, које следи у погледу оних који заврше високо образовање.² У том смислу и суштинску корист ће имати и установљавање мобилности, посебно у смислу савладавања препрека у

¹ Цитат из чланка *Право и правова наука слеђујућег тјсячелетия*, бугарског правника проф. Живка Сталева, који је објављен у часопису *Юридический мир*, № 2/2000. стр. 18.

² Између осталог у Сорбонској декларацији од 25.05.1998. године посебно се истиче централна улога високообразовних установа у процесу развоја европских културних параметара. Изградња Европског простора високог образовања представља могућност усклађивања наставних програма, установљавање мобилности младих људи и њихово припремање за посао, што у суштини помаже и целовитом процесу даљег развоја узајамних односа држава на европском континенту.

реализацији слободног кретања студената, предавача, истраживача и административних руководиоца.

Састављачи Болоњске декларације истичу да ће се приликом интеграције националних образовних система посебно узимати у обзир различитост језика, култура, националних образовних система, а у том контексту ће бити извршено и сагледавање принципа аутономије универзитета. У Декларацији се говори о заједништву и транспарентности транснационалног образовања³.

Што се тиче специјализирања у области права, већ постоји идеја о општем циклусу образовања, које треба да траје 3+2 године⁴. Са тог аспекта посматрана, јединствена дискусија је фокусирана на питање: да ли се заправо током прве три године образовног циклуса стиче образовање из основних предмета у оквиру ове специјалности, или ће то бити другачије конципирано. Све је још у фази пројектовања, као и механизам оцењивања студената права - мора ли се то оцењивање вршити путем тзв. система кредита, или системом оцена, који је још у употреби. С тим у вези озбиљну критику трпи предложени прагматизам (који се ослања на систем кредита - прим. прев.), заступљен приликом обучавања правничког кадра у Великој Британији и САД. Некако у исто време не обраћа се пажња на напредак који се остварује у држави као што је Пољска. Тамо је већ одређено да се после петогодишњег образовања у некој бласти обавезно мора реализовати трогодишњи стаж у пракси, и тек се након тога може неком лицу признати способност за рад у оквиру судског система. Као посебно неприхватљиви услови, за већину специјалиста у области правних наука у Европи јављају се - прво, признавање и утврђивање елитарности сазнања добијених током правног образовања и друго - обавезно образовање само на енглеском језику током последње две године едукације.

У конкретнијем контексту и узимајући у обзир образовну реформу која се код нас реализује, морао би се посматрати проблем образовања кроз призму политике и правног регулисања у Европској Унији. Приликом усклађивања нашег законодавства у области образовања са европским нормама, испрва је било приметно да то, што је одређено оквирима уговора у ЕУ, после чега се у те оквире вршила имплементација нормативних аката, формира тзв. секундарно законодавство, што су чинили акти доне-

³ У Универзитетској Магна Карти, донетој у Болоњи 1998. године, били су заступљени принципи независности и аутономије високообразовних установа. То значи да се високо образовање мора непрекидно адаптирати према променљивости захтева, друштвеним потребама и прогресу у области науке.

⁴ Посебно истакнуто од стране Европске асоцијације правних факултета. Цитирани чланак проф. Живка Сталева, стр.18-19.

сени од стране других институција⁵. Као тенденција у области образовања у Европској Унији, јавља се стварање општих правила, која треба да изврше усклађивање различитих националних програма (веома често је то путем доношења директива и уредби), што олакшава младим људима на територији свих држава које су чланице ЕУ, да се образују без икакве дискриминације по основу расе, пола, (политичког) опредељења, националне припадности и др. Без сумње, ово је тежак процес, али одлучност у спровођењу и општа политичка воља држава чланица ЕУ, иду томе у прилог.

Зато поштовање оквира образовања одређеног од стране државе у том смислу и приликом формирања правничког кадра, изгледа одвећ архаично и неприменљиво. Говорећи о тенденцијама у развоју образовног система у Европској Унији, било би корисно дати и неке конкретне примере о томе где и на који начин се едукују правници у неким државама чланицама ЕУ.

Нпр. у Белгији⁶ постоји 11 правних факултета, од тога су 8 чисто правног усмерења а остала три су мешовитог типа: право и политичке науке, право и администрација, право и економија. Слична ситуација је и у Француској (али не у погледу броја правних факултета), где постоји структура образовања у области права слична белгијској. При том је упис студената слободан, што не значи *a priori* да се тиме добија велики број слабије образованих специјалиста. Има доста механизма којима се може објаснити ова оптимистичка тврдња⁷. У држави као што је Шпанија, чији се модел развоја као пример наводи у Бугарској, постоји 80 правних факултета. Велики део је основан након процеса демократизације у држави, децентрализације образовања која је потом уследила и нормативног одређења аутономије високошколских установа. Статистички у тој држави има чак 2 пута више факултета у односу на број становника, него што је то случај у Бугарској. Упис студената у Шпанији се обично врши према документима или по конкурсима, а на основу општег успеха из матурског сведочанства.

⁵ Горње је независно од чињенице што је део преговора са ЕУ о пуноправном чланству Бугарске, а који се тиче образовања, завршен, ништа не би било чудно, ако би преговори опет били активирани у циљу решавања наведених проблема путем измена у законодавству.

⁶ Држава са много мањом државном територијом и бројем становника него Бугарска.

⁷ Када се даље буде говорило о постигнутим резултатима образовања, стечених знања и способности младих који код нас завршавају своје правно образовање, требало би имати у виду одређен степен уверености, да погодни механизми за то већ постоје (или би могли да се створе), што би са једне стране, умирило скептике у погледу остваривања циља образовања и касније формирања младих кадрова.

Следећи пример је Италија, где сваке године 18 000 људи заврши студије на факултету. То је веома упечатљива цифра, али нико у тој држави се не труди посебно да сопствено становништво у том смислу едукује.⁸ Слична структура и приступ образовању правника је установљен и у неким државама Централне и Источне Европе, као што су Мађарска, Пољска и др.

Све то даје основ за подржавање тезе да, како у оквирима Европске Уније, тако и у државама чланицама ЕУ или државама које претендују на пуноважно чланство у ЕУ, не постоји било каква строга државна контрола над спровођењем правног образовања. Наравно, постоје нијансе, које се односе на конкретније приступе акредитацији специјалности. У сваком случају као одређујући фактор јавља се то што се приликом стварања тог приступа, под тим подразумева аутономија високошколских установа и потреба друштва за припрему специјалиста у области права.

У односу на улогу државе у регулисању правног образовања може се приметити само то, да се у неким државама чланицама Европске уније појављује изванредан «притисак» (али не потпуно индиректан), и то услед постојања неких ограничавајућих параметара у односу на остваривање одобрених субвенција у образовној делатности. Али у исто време нико не спречава образовне установе да добију средства потребна за реализацију својих образовних програма путем спонзорстава, допунске делатности и др.

Уопштено, може се рећи да се у основи образовних система држава Западне Европе налази аутономија образовних институција. Такође те исте институције су се сматрале и још увек се сматрају одговорнима пред друштвом за резултате припреме и формирања кадрова.

Процеси који су у току на глобалном и регионалном нивоу, а повезани су са усклађивањем образовних система, морали би имати пресудан утицај на процес у целости, а свакако и да олакшају то што се ради у наведеној области у Бугарској приликом едукације у области права. Све до сада постојеће дискусије о будућем правном образовању у Бугарској уопштено узев имају личан тј. субјективан карактер. Независно од тога, неспорно је да треба установити структуралне и програмске измене у критеријумима за стицање таквог образовања. У том смислу њихово одређивање је могуће постићи само конструктивним дијалогом, базираном на равноправности. Да би се могао разматрати општепризнати консензус о том питању, очигледно је боље усмерити се на објективну, реалну тачку гледишта поводом тога, каква је тачно перспектива потражње правних

⁸ Нпр. Бивши председник Бил Клинтон је приликом једног од својих обраћања нацији изјавио да « би био срећан ако би сваки Американац имао завршен факултет».

кадрова. У сваком случају, на крају овог образовног циклуса, они морају бити људи са општом правном (и језичком) културом, која ће се временом, услед рада у пракси још више профилисати и усавршавати. У оквирима образовних програма (предавања, семинарске групе, испити, студентска пракса), неопходно је оријентисати се на стварање младих који ће бити способни да се у даљем раду правилно усмеравају и адаптирају огромном броју опште и специјализоване правне литературе и судске праксе.⁹ Погрешно би било опирати се било ком виду стварања образовног оквира, те дати неограничена овлашћења државним органима или чак некој другој институцији поверити стварање образовног система. Такође и они могу и морају бити одређени само путем активног и свестраног дијалога (како је споменуто раније), који би довео до стварања рационалног нормативног оквира, који узима у обзир општу тенденцију утврђивања аутономног карактера високообразовних установа, и као најважније, и оно што се дешава на том пољу У Европској Унији. Приликом последњих измена и допуна Закона о високом образовању, употребљен је термин признате професије. Независно од тога да ли одговарајући приступ постоји и на другим местима, вероватно ће се током времена показати, да је исто непримерено са тачке гледишта савременог права. Благо речено, ово је архаично.

Природно се намеће и потреба, што се мора обавезно укључити у образовни програм у области права, узимањем у обзир и чињенице које тачно високообразовне установе имају реалне могућности да обезбеде изучавање правних наука. У сваком случају, образовни програм мора одговарати овим већ установљеним критеријумима и захтевима у погледу изучавања одређених дисциплина¹⁰. Од посебног је значаја узимање у обзир и свих већ реализованих међународних процеса у тој области. У том смислу разумно изгледа обратити и пажњу на припремање и практичку реализацију потребног научног потенцијала, а које ће се бавити обучавањем будућих правника. У једно смо уверени, да решење у погледу начина и форме у којима треба да протиче ова едукација, не треба да дође само и једино од стране државе, која би кроз извршну власт покретала временски ограничене вољне и често са политичком подлогом захтеве у погледу тога нпр. колико правних факултета треба да постоји у држави,

⁹ У потпуности се слажем са мишљењем проф. Живка Сталева о васпитању и обучавању « студената способних да самостално мисле, способних да се даље развијају као правници практичари са изузетном пажњом и уважавањем према новом нормативном материјалу, који се константно мења.»

¹⁰ Видети Распоред јединствених државних потреба у погледу стицања високог образовања у области « право» и за професионалну квалификацију «правник», који је донет указом бр. 75, 1996 године, а објављено у бр. 31 (службеног часописа) од 12.04.1996, са свим даљим изменама и допунама.

колико би студената на њима могло да се образује, о броју стално запослених предавача, у каквој би се врсти радноправног односа морали исти налазити на таквим високообразовним установама итд. Све то је могло бити «нормално», и «прикладно» до реформе из 1989. године, али само због тада владајућег политичког система. После тога, све се из корена променило. Бугарска је тада пошла бољим, цивилизованијим путем развоја, што се одразило на самом карактеру и циљу образовног система, па у том смислу и при изучавању правних наука. До почетка 90-их прошлог века област права се изучавала само на Правном факултету Универзитета у Софији «Св. Климент Охридски». Тренутно је то могуће учинити на 6 државних и 3 приватна факултета, што означава прилично децентрализовано правно образовање. Већ је раније истакнуто да нико не може занемарити већ постојеће неуспехе у образовном систему: приликом избора потребног наставног кадра, приликом одређивања критеријума уписа студената, током самог процеса едукације у области права и др.

Независно од тога, као неприкладна се показује теза да правно образовање мора бити обавезно под контролом државе. Постоје за то два прилично јака аргумента: први- узимање у обзир аутономије високообразовних установа и њихова могућност да сами одређују области које се могу изучавати у њиховим оквирима и друго- преовлађујући тржишни односи у развоју економије, који производе потребе за испуњавањем постојећег очигледног вакуума у настанку правничких кадрова. Они су потребни не само судском систему, већ и и централној извршној власти, органима локалне самоуправе и локалне администрације, различитим по величини и обиму делатности корпорацијама, фирмама, компанијама, асоцијацијама, друштвима, чак и онима који немају као разлог свог постојања постизање економске користи.

Зато, ако се траже дугорочне и успешне измене у образовању и нешто конкретнија решења приликом обучавања специјалиста у области правних наука (узевши у обзир и глобалне и општеевропске образовне процесе), то би следило као прагматично решење приликом «ревизије» нашег националног законодавства у тој области. Не би било корисно ако би сваки нормативни акт био измењен или допуњен према области на коју се односи, а обрнуто - сви нормативни акти, који се односе на правно образовање, морали би бити размотрени у целости, да би се избегле било какве унутрашње противуречности. При том треба обавезно узимати у обзир и потребу усклађивања нашег законодавства са законодавством Европске Уније у тој области. У вези с тим велику пажњу треба посветити Закону о високом образовању, Закону о судској власти, Распореду јединствених државних потреба у погледу стицања високог образовања у области «право»

и за професионалну квалификацију «правник», као и Распоред државних потреба у погледу стицања образовања и образовно-квалификационих степена «дипломирани правник» (bachelor), «магистар» и «специјалиста».

Приликом разматрања постојеће националне политике, правног поретка, наставних програма и процеса, који се односе на правно образовање, обавезно треба узети у обзир неке већ употребљаване националне «регулативне» механизме и то:

1. захтеве за упис студената (у крајњој линији, као што се и сада спроводе пријемни испити из бугарског језика, књижевности и историје)
2. Целисходност «покретљивости» специфичних потреба приликом обучавања студената (посебно у прве две године од установљавања овог система, и током петогодишњег школовања). На такав начин, како поједини студенти, тако и предавачи имају могућност да одреде да ли су извршили правилан избор професије.
3. смисао и ефективност наставне праксе
4. критеријуми приликом спровођења државних испита и њихов број
5. суштина и рокови праксе у судском систему после окончања високог образовања, укључујући и полагање теоријско-практичног испита.

Ови «регулациони» механизми морају се реално узимати у обзир у погледу граница и степена могућег мешања државе у образовни процес, да би се обезбедио баланс међу друштвеним интересима (условно говорећи, на «заштићеним» државним институцијама) и признатом аутономијом високошколских установа. Са друге стране, потребно је узети у обзир тенденцију у развоју образовних процеса на глобалном и европском плану. Нпр. са почетком школске 2004/2005 године на западноевропским универзитетима се разматра увођење јединственог тростепеног система школовања, који ће обухватити степене: «дипломирани правник», «магистар» и «доктор», с обзиром на унификацију њихових образовних система. Та реформа ће несумњиво допринети у процесу утврђивања идеје о јединственој Европи. А то значи гарантовање права младим људима на слободно кретање и приступ различитим наставним институцијама, не само у одређеној држави, већ и изван њених граница. Сажимање програма на различитим европским факултетима олакшаће и размену студената, њихову саму обуку, полагање испита и њихово признавање од стране високошколске установе, где је студент започео своје студирање. У не тако далекој будућности, очекује се да ће око 50% студената морати да стекне своје образовање и на неким другим универзитетима (укључујући и то да

су они у различитим државама), посебно приликом стицања споменутих виших универзитетских степена образовања. Све то ствара услове за веома велику еластичност и мобилност у обучавању младих, што са своје стране значи и веома широк круг општег и специјализованог припремања, упознавање са другим културама, стицање дугорочних и трајних језичких знања и др.

Узевши у обзир све ове аргументе, могућа је и основана подељеност јавног мњења код нас, поводом стицања општих и специјализованих знања на факултетима, али без изолације, без ограничења, или у силом наметнутим моделима (који су искључиво национални), а у циљу изградње узајамно применљивих критеријума и стандарда како школовања, тако и професионалног усавршавања, укључујући овде и људе, који су бављење правом одредили као свој животни позив.

*Доц. д-р Симеон Божанов,
декан юридического факултета Русенского университета
“Ангел Кынчев”, Болгария.*

НЕОБХОДИМЫЕ РЕФОРМЫ В ЮРИДИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

По своей сути эта тема достаточно провокационна, объемна, ее трудно обхватить, а ее деликатные проблемы осязательны. Поэтому любая попытка провести сравнительную параллель, дать анализ и прогноз будущих потребностей людей, призванных прилагать на практике приобретенные в учебном заведении юридические знания подвергается испытанию. Но не смотря на все это, рассуждения по данной теме не должны быть пренебрегнуты, поскольку возможность рассуждать связана с самой концепцией и современным пониманием права свободного выбора человеческого духа.

Обсуждая будущее юридического образования, нельзя не брать во внимание потребность, которую испытывает в нем общество; тенденции человеческого развития; глобализацию международных отношений и связей и т.д. В результате очевидно в учебные программы по праву будет включено большое количество новых дисциплин и особенно таких, которые выходят за рамки наших представлений о национальной правовой системе и науке. Налицо тенденция непрерывного увеличения количества международных договоренностей: глобальных, региональных и двусторонних. Это снова позволяет сделать вывод, что подготовка юридических кадров выдвигает требование, в соответствии с которым они должны иметь более глобальный (хотя и более общий по существу) вид. Поэтому совсем естественно возникает потребность в обогащении языковой культуры студентов, что облегчит их знакомство с различными по характеру и устройству отношений договоренностями и увеличит их умение как будущих юристов оперировать большим разнообразием нормативных актов. В этом контексте очевидно не только лекции, но и семинарные занятия, экзамены, учебная практика и пр. должны быть ориенти-

раны на подготовку “самостоятельно мыслящих студентов”¹¹ Нельзя безразлично обойти и вопрос о конкретной реализации личности студентов, заканчивающих высшее образование по специальности “Право” и получающих профессиональную квалификацию “юрист”.

Вопреки трудностям в глобальном масштабе проводятся и будут проводиться опыты сравнять или скорее всего облегчить возможность образовательных контактов в области правовых наук. Этого требует просто сама жизнь, потому что обратная позиция приведет не только к усложнению человеческих взаимоотношений, но и к более трудному приложению как внутреннего права отдельных государств, так и международных договоров. Получают одобрение попытки европейских и американских ассоциаций юридических факультетов внести гармонию, по крайней мере в рамках возможного, в некоторые подходы к образовательной системе в области права.

Если пока взять за стартовую точку Европу (в преосмыслении и преобразовании обучения) следует обратить внимание на совместную декларацию европейских министров образования, подписаную в Болонии 19.06.1999 г.

Вопреки своему достаточно общему характеру и содержанию, она все-таки выделила основные контуры и тенденции в развитии целого образовательного процесса на континенте. Основное ее значение в том, что с подписанием этого документа европейские государства обязуются согласовать свои цели в образовательной политике т.е. постараются уравнять во многом отношение подхода к самому образовательному процессу, как и к последующей реализации закончивших свое высшее образование кадров¹². В этом отношении существенную пользу принесет и усиление мобильности, особенно в отношении преодоления препятствий в свободном движении студентов, преподавателей, исследователей и административных руководителей.

Составители Болонской декларации подчеркивают, что при интеграции национальных образовательных систем в Европе будет выдел-

¹¹ Цитата принадлежит известному болгарскому юристу проф. Живко Сталеву из статьи “Право и правовая наука следующего тысячелетия”, опубликованной в журнале “Юридический мир” - № 2/2000, с.18

¹² Между прочим, в Сорбонской декларации от 25.05.1998 года подчеркивается центральная роль высших учебных заведений в процессе развития европейских культурных измерений. Создание Европейского пространства высшего образования даст возможность сравнять учебные программы, усилить мобильность молодых людей и их устройство на работу, что в сущности поможет и целостному процессу дальнейшего развития взаимоотношений государств европейского континента.

яться, учитываться и браться во внимание разнообразие языков, культур, национальных образовательных систем, в том числе и соблюдение принципа университетской автономии. В декларации идет речь о совместимости и прозрачности транснационального образования¹³.

Что касается специальности “Право” уже воспринята идея об общем цикле обучения, в соотношении 3+2 года¹⁴. В этом аспекте (по крайней мере сейчас) единственно дискуссия сфокусирована на вопросе: именно во время первых ли трех лет образовательного цикла следует отдать обучению по основным предметам по специальности или наоборот. Все еще выясняется и механизм оценивания знаний студентов по праву – должно ли оценивание осуществляться через т.н. *кредит* или через оценочную систему, которая применяется в настоящее время. В этой связи достаточно серьезную критику терпит заложенный прагматизм при создании юридических кадров в Великобритании и США. Однако в то же время не воспринимается например и подход к данной теме в таком государстве как Польша. Там принято после пятилетнего обучения по специальности обязательно пройти трехлетний стаж и только после него признается правоспособность данного лица работать в судебной системе. Вопиюще неприемливыми для большинства специалистов в области правовых наук в Европе являются две вещи: первое – признание и утверждение в обществе сознания “элитарности” юридического образования и второе – обязательное обучение только на английском языке последние два года обучения.

В более конкретном плане и учитывая осуществляющуюся у нас образовательную реформу нельзя не считаться с политикой и правовой регламентацией проблем обучения в Европейском союзе. При приведении в соответствие нашего законодательства в области образования с европейскими нормами, во-первых учитывается то, что определено рамками договоров Европейского союза, после чего в эти рамки имплантируются нормативные акты, формирующие его вторичное законодательство, т.е. акты, принятые его институциями¹⁵. Тенденцией в области образования в Европейском союзе является создание общих правил, выравнивания раз-

¹³ В принятой в 1998 году в Болонии Университетской Магна Харте были заложены принципы независимости и автономии высших учебных заведений. Это означает, что высшее образование должно непрерывно адаптироваться к изменяющимся требованиям, общественным потребностям и прогрессу в области науки

¹⁴ Особенно Европейской ассоциацией юридических факультетов. См. по теме и проф. Живко Сталев, цит. статья стр. 18-19.

¹⁵ Независимо от факта, что часть переговоров с Европейским союзом о полноправном членстве Болгарии, касающаяся образования закончена, ничего странного, если она будет опять поднята при возможных изменениях его законодательства в отношении этой проблемы.

личных национальных программ (чаще всего через принятие регламентов и директив), что позволяет облегчить реализацию молодых людей на территории всех государств, членов ЕС, без любой дискриминации на основе расы, пола, происхождения, национальности и пр. Без сомнения это трудный процесс, но устремление и общая политическая воля государств, членов ЕС, в этом плане налицо.

Поэтому наложение сверху определенной рамки обучаемости, в том числе и при подготовке юридических кадров, выглядит уже архаично и неприемливо. Говоря о тенденциях в развитии образовательной системы в Европейском союзе, уместно будет дать и некоторые конкретные примеры того как, где и каким образом готовятся юридические кадры в некоторых его государствах-членах.

Например, в Бельгии¹⁶ существуют одиннадцать факультетов, восемь из которых “чисто юридических”, а остальные три со смешанной формой обучения – “Право и политические науки”, “Право и администрация” и “Право и экономика”. Подобная ситуация и во Франции (не в отношении количества юридических факультетов конечно), где существует похожая на бельгийскую структуру обучения по специальности “Право”. При этом прием студентов свободный, что не означает *a priori*, что в результате получаем низкокачественно подготовленных специалистов. Немало механизмов, объясняющих такое оптимистичное утверждение.¹⁷ В таком государстве как Испания, чья модель развития часто дается как пример и для Болгарии, существует восемьдесят юридических факультетов. Большая их часть создана после демократизации страны, децентрализации обучения и нормативно определенной автономии высших учебных заведений. В сущности статистика показала, что в этой стране юридических факультетов в два раза больше из расчета на душу населения, чем в Болгарии. Прием студентов в Испании обычно проходит по документам или конкурсу на основе общего бала в аттестате о полученном среднем образовании. Следующий пример – в Италии каждый год высшее образование получают 18 000 человек. Это впечатляющая цифра, но никто в этой стране не опасается сделать образованным свое население.¹⁸ Между прочим, схожие

¹⁶ Государство с более маленькой территорией и количеством населения, чем Болгария.

¹⁷ Когда далее пойдет речь о результатах обучения, полученных знаниях и умениях у заканчивающих у нас юридическое образование молодых людей, надо бы было получить определенную уверенность, что подобные механизмы реально существуют (или могли бы быть созданы), что со своей стороны успокоило бы скептиков в отношении целостной подготовки и последующей реализации юридических кадров

¹⁸ Так например, бывший президент США Бил Клинтон в одном из своих обращений к нации заявил, что хочет и был бы счастлив, “если бы каждый американец имел высшее образование”.

с вышеописанными учебные структуры и подход к обучению юристов воспринят и в таких странах Центральной и Восточной Европы как Венгрия, Польша и др.

Все это дает основание поддержать тезис, что как в рамках Европейского союза, так и в отдельных государствах, членах ЕС, или государствах, претендующих на полноправное членство, не существует какого-то строгого государственного контроля над юридическим образованием. Конечно, существуют нюансы, относящиеся к более конкретному подходу к аккредитации специальности. В любом случае (во-первых) предопределяющим является то, что при приложении этого подхода учитывается автономия высших учебных заведений и потребность общества в подготовке специалистов в области права.

В отношении роли государства в регулировании юридического образования можно только заметить, что в некоторых государствах-членах Европейского союза оказывается “давление” (но совсем косвенное) и то только посредством некоторых ограничительных параметров в отношении отпускаемых субсидий на образовательную деятельность. Но в тоже время никто не мешает учебным институциям получать необходимые им дополнительные средства для реализации своих образовательных программ через спонсорство, дополнительную деятельность и т.д.

Обобщив, можно сказать, что в основу образовательной системы стран Западной Европы заложена автономия высших учебных заведений. Однако в тоже время, последние считались и считаются более ответственными перед обществом за результаты подготовки и реализации своих кадров.

Происходящие в глобальном и региональном аспекте процессы, связанные с выравниванием образовательных систем, должны бы иметь положительное отражение, включительно и облегчить то, что делается в этой области в Болгарии, в частности при обучении по специальности “Право”.

Проведенные до сих пор дискуссии о будущем юридического образования в Болгарии, мягко говоря, имеют скорее всего личностный, т.е. субъективный характер. Однако независимо от этого бесспорно надо осуществить структурное и программное изменение в критериях получения такого образования. В этом смысле их определение возможно только через конструктивный и ищущий равноправие диалог. Чтобы рассчитывать на общественнопризнанный консенсус по этому вопросу, очевидно уместно опереться на объективную, реальную точку зрения на то, какой именно является перспективная необходимость в юридических кадрах. Во всяком

случае, в конце образовательного цикла они должны быть людьми с общей правовой (включительно хорошей языковой) культурой, которая будет профелироваться и углубляться в последующей практике. В рамках учебной программы (лекции, семинарные упражнения, экзамены, учебная практика и пр.) необходимо в основном ориентироваться на создание молодежи, способной в дальнейшем направиться и адаптироваться к огромной по объему общей и специализированной юридической литературе и судебной практике.¹⁹ Ошибочно было бы опираться на какой-либо вид *рамки обучаемости*, дать неограниченные полномочия государственному органу или другой институции определить направление образовательного процесса. Никто не отрицает, что у нас есть существенные слабости в образовательной системе. Однако они могут и должны быть преодолены только через (как упоминалось выше) активный и всесторонний диалог, который привел бы к созданию разумной нормативной рамки, учитывающей общую тенденцию утверждения автономного характера высших учебных заведений и самое главное того, что происходит в Европейском союзе. В одном из последних изменений и дополнений в Законе о высшем образовании, например, употребляется понятие “регулируемые профессии”. Независимо от утверждений, что подобный подход существует и в других местах, по всей вероятности время докажет, что он не очень удачен и приемлим для современного мира. Мягко говоря, он звучит архаично.

Совсем естественным является обсуждение что именно нужно включить в образовательную программу по специальности “Право”, учитывая и тот факт какие именно высшие учебные заведения могут дать реальную возможность изучения юридических наук. Однако в любом случае, образовательная программа должна отвечать всем установленным уже критериям и требованиям к изучаемым дисциплинам²⁰, включительно (и что особенно важно) учитывать протекающие вненациональные процессы в этой области. В этом смысле разумным кажется обратить особое внимание на подготовку и практическую реализацию необходимого научного потенциала, занимающегося обучением будущих юристов. Однако в одном мы уверены, что решение каким образом и в какой форме должно

¹⁹ Полностью разделяю мнение проф. Живко Сталева о воспитании и обучении “самостоятельно мыслящих студентов, способных самим справиться как практикующим юристам с толкованием и приложением нового и постоянно изменяющегося нормативного материала.”

²⁰ См. Распоряжение о единых государственных требованиях о получении высшего образования по специальности “Право” и профессиональной квалификации “юрист”, принятом в Постановлении № 75 МС от 1996 года, обн. ДВ №31 от 12.04.1996 г., с последующими изменениями и дополнениями.

протекать это обучение, не должно оставаться только и единственно в руках государства, которое через исполнительную власть выдвигало бы временные волевые и часто с политической подоплекой (не дай бог) требования к тому, например, сколько юридических факультетов должно быть в стране, сколько студентов обучалось бы в них, количеству напрямую занятых в факультетах преподавателей, в каких трудовых правоотношениях состояли бы последние с соответствующим высшим учебным заведением и т.д. и т.п. Все это могло бы быть “нормальным” и “уместным” до преобразований 1989 года, но из-за самого факта существующей на тот момент политической системы. После этого, однако, обстановка в корне поменялась. Болгария пошла по другому, называемому иногда *цивилизованным* пути развития, что отразилось на самом характере и целях образовательной системы, в том числе и при изучении правовых наук. До начала 90-х годов прошлого века специальность “Право” изучалась только и единственно в Юридическом факультете Софийского университета “Св. Климент Охридский”. В настоящее время это происходит в шести государственных и трех частных высших учебных заведениях, что означает так называемое *раскрепощение* юридического образования. Мы уже подчеркивали, что никто не может отрицать появившиеся неудачи в образовательном процессе: при наборе необходимого преподавательского состава, при определении критериев приема, при самом обучении студентов по специальности “Право” и пр.

Вне зависимости от всего, неуместным кажется тезис, что непременно юридическое образование должно быть под контролем государства. Существуют два более сильных аргумента (а и предпосылки) децентрализации юридического образования: первое – учет автономии высших учебных заведений, их возможность самим определять специальности, которые могут изучаться в них и, второе – преобладающие в развитии экономики рыночные отношения дали необходимость в заполнении существующего очевидного вакуума юридических кадров. В них нуждается не только судебная система, но и центральная исполнительная власть, органы местного самоуправления и местной администрации, различные по величине и обхвату деятельности корпорации, компании, фирмы, ассоциации и общества включительно и с неэкономическими целями.

Поэтому, если на самом деле ищется долговременное и удачное изменение в образовательном подходе и конкретнее при обучении специалистов в области правовых наук, то (учитывая глобальные и общеевропейские образовательные процессы) следовало бы подойти более прагматично при “ревизии” нашего национального законодательства в этой области. Неуместно было бы если каждый нормативный акт был бы

изменен или дополнен по отдельности, а наоборот - все нормативные акты, которые имеют отношение к юридическому образованию, должны быть *рассмотрены в совокупности*, чтобы избежать каких - либо внутренних противоречий. При этом обязательно должна учитываться и необходимость приведения в соответствие нашего законодательства с законодательством Европейского союза в этой области. В этой связи большее внимание следует уделить Закону о высшем образовании, Закону о судебной власти, Распоряжение о единых государственных требованиях к получению высшего образования по специальности “Право” и профессиональной квалификации “юрист” и Распоряжение о государственных требованиях к получению высшего образования по образовательной-квалификационной степени “бакалавр”, “магистр” и “специалист”.

При пересмотре существующей национальной политики, правового устройства, учебных программ и процессов, касающихся юридического образования, обязательно следует учитывать некоторые уже использованные национальные “регуляционные” механизмы, а именно:

1. Требования к приему студентов (по крайней мере до сих пор проводятся конкурсные экзамены по болгарскому языку , литературе и истории).
2. Целесообразность “выдвижения” специфичных требований при обучении студентов (особенно первые два года от установленной до сих пор пятилетней формы обучения). Таким образом как отдельные студенты ,так и преподаватели имеют возможность определить правильно ли сделан выбор будущей профессии.
3. Смысла и эффективности учебной практики.
4. Критерии при проведении и количества государственных экзаменов.
5. Сущности и сроков практики в судебной системе после окончания высшего образования, включительно сдачи практико-теоретического экзамена.

Эти “регуляционные” механизмы должны реально учитывать в каких границах и до какой степени возможно допущение вмешательства государства в образовательный процесс, чтобы получить баланс между общественными интересами (условно говоря “защищенными” государственными институциями) и признанную автономию высших учебных заведений. С другой стороны необходимо учитывать и тенденцию в развитии образовательных процессов в глобальном и европейском масштабе. Так например, с учебного 2004-2005 года в западноевропейских университетах предусматривается введение единой трехстепенной системы : “ бакалавр”, “магистр” и “доктор”, взяв во внимание унификацию

их образовательных систем. Эта реформа без сомнения окажет помощь в утверждении идеи об *объединенной Европе*. А это означает гарантированное право молодых людей на свободное движение и доступ в различные учебные заведения не только одной отдельно взятой страны, но и за границы. Схожесть программ различных европейских учебных заведений облегчит и обмен студентами, само обучение, сдачу экзаменов и их признание в высшем учебном заведении, где начал свое обучение данный студент. В недалеком будущем ожидается, что до 50% студентов должны получить свое образование в некоторых разных университетах (включительно и в разных государствах), особенно при приобретении упомянутых выше университетских степеней. Все это создаст условия для более сильной гибкости и мобильности в обучении молодежи, что со своей стороны означает и более широкий круг общей и специализированной подготовки, знакомства с другими культурами, приобретения глубоких и долговременных языковых познаний и пр.

Взяв во внимание все эти рассуждения, возможно у нас есть основание разделить мнение, что путь приобретения общих и специализированных знаний в высших учебных заведениях не в изоляции, ограничении, диктовке или силовом наложении моделей (скорее всего национальных), а в создании взаимноприемлимых критерий и стандартов как обучения, так и профессиональной реализации, включительно и людей, которые посвятили себя праву как житейскому поприщу.

*Dr Simeon Bozhanov
Dean of the Faculty of Law
University of "Angel Klinchev"
Rousse (Bulgaria)*

Necessary Reforms in Legal Education

Abstract²¹

Due to the influence of the development of humanity and the globalization of international relations, curricula in the future will contain many new disciplines, which surpass the confines of national legal systems and national legal sciences. Society will need lawyers who have a wider perspective of the legal world. That is how we get an evident need for enriching of language culture and the creation of "independently thinking students."

In the world today, there is an ongoing process of harmonization of legal education. As a testament to this stand certain attempts at the rapprochement of the European and American model.

In Europe, of particular importance is the Bologna Declaration, which despite its general nature set the basic guidelines for the development of higher education. Basically, the aim is to enable the greater mobility of students, lecturers, researchers, and administrative staff, i.e. to create the basic conditions for a unique transnational education to exist. In other words, there is an evident tendency for the integration of national educational systems in Europe. This path has brought up certain dilemmas. Firstly, whether the question of whether the 3+2 formula suits the needs of legal education, whether the system of classical evaluation should be replaced with a credit system, etc. In that context, there are often criticisms of the pragmatism in the creation of legal professionals in the United States of America and Great Britain, to which certain European countries have been gravitating as well.

In Bulgaria, the reform of legal education must be done in accordance with the changes in the areas of legal policy and regulations, which stand as

²¹ The abstract was written on the basis of the original text by Dr. Dušan Nikolić, Full Professor of the Novi Sad Faculty of Law.

preconditions in the preparations for entering into the European Union. In that regard, it is necessary to accept the legal standards which exist in the developed countries of Europe. This primarily has to do with university autonomy. The state should only determine a certain general framework for the creation of legal professionals. All other matters should be left up to autonomous regulations. In Bulgaria, there have been evident and significant changes in that area. Up until the beginning of the 1990s, specialists for law were educated solely at the Law Faculty of the University of "St. Kliment Ohridski" in Sofia, while today there exist six law faculties and three separate vocational education institutions. Such an expansion is very much in harmony with the needs of the practice. Moreover, in Bulgaria there is a unique lawyer drought. Modern, European lawyers are needed in the judiciary, central government, local government, commercial entities and different civic associations.

In spite of that, the state is seeking to protect national interests. Among other things, the entrance exams are organized in Bulgarian (in literature and history). There is a developing mechanism which will enable students to relatively quickly determine as to whether they have chosen the right profession or not.